

Stránský, Zdeněk

Člověk v podmínkách náročné vojenské činnosti

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. P, Řada psychologická. 2002, vol. 50, iss. P6, pp. [89]-101

ISBN 80-210-2832-7

ISSN 1211-3522

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/114342>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ZDENĚK STRÁNSKÝ

ČLOVĚK V PODMÍNKÁCH NÁROČNÉ VOJENSKÉ ČINNOSTI

Klíčová slova: Vojenská činnost, vojenský výcvik, bojová činnost, psychická zátěž vojáků, bojová psychická traumata, nevojenské ohrožení.

Úvod:

VOJENSKÁ ČINNOST zahrnuje velmi pestrý komplex různých aktivit, jejichž výsledný efekt musí směřovat k tomu, aby člověk ve službách armády se dokázal vyrovnávat se všemi zátěžovými situacemi vojenského výcviku, jehož cílem je zajistit připravenost k ozbrojenému zápasu. (Purkrábek, M., 1993) Vojenská činnost se vyznačuje některými specifickými znaky zcela odlišnými od ostatních druhů lidské činnosti. Je jimi např. rozporuplnost, resp. negativní podoba cílů a výsledků (zničení živé síly protivníka a jeho techniky), specifické prostředky k dosahování vytyčených cílů (vojenská technika, zbraňové systémy ap.), extrémní povaha podmínek, za nichž tato činnost probíhá (nebezpečnost, překvapivost a proměnlivost situací), vypětí psychických a fyzických sil, ohrožení vlastního života aj. I když vojenská činnost není bezprostředně spojena s tvorbou hodnot, je společensky významná, zajišťuje spolehlivou ochranu společensky nejvyšších hodnot: suverenitu, samostatnost a nezávislost státu.

I. Vojenský výcvik – příprava na bojovou činnost

VOJENSKÝ VÝCVIK vyžaduje navozovat takové situace, které svými požadavky budou co nejvíce simulovat náročné podmínky bojové činnosti. V náročných výcvikových situacích člověk (dále „voják“) již nevystačí s obvyklými schémata činnosti a s naučenými vzorci chování, které mu až dosud umožnily obstát v běžných, více či méně zátěžových situacích svého předchozího života. S jakými zátěžovými situacemi se setkává každý voják v procesu vojenského výcviku: (Jirkovský, P., 1991, Mikšík, O., 1969, Piffl, O., 1991, Purkrábek, M., 1993)

- neobvyklost nových podmínek života a činnosti,
- nepřiměřené úkoly a požadavky,
- nadměrné množství požadovaných úkonů, práce a činnosti,
- prodlužování doby činnosti bez potřebného odpočinku,
- kladení požadavků, pro které není daný člověk osobně anebo kvalifikačně připravený,
- značná proměnlivost požadavků, dynamika změn, která nedovoluje danému člověku se včas přizpůsobit atd.

Neobvyklost nových podmínek: tento typ situace se váže především na problém vyrovnat se a řešit nový systém požadavků v nějak změněných podmínkách. Souvisí to se schopností vojáka orientovat se v nových, neobvyklých, změněných, dosud nepoznaných podmínkách života i činnosti a osvojit si nová schémata interakčního chování. Jedná se např. o zvládnutí základních vojenských činností (základní normy života ve vojenském kolektivu, pořadová, střelecká příprava ap.) zvládnutí zbraní a jiné bojové techniky, jejich použití a údržba, způsob vedení boje na daném stupni a různé alternativy chování v určitém prostředí výcviku i druzích bojové činnosti atd.

Nepřiměřené úkoly: představují takové úkoly, které svými nároky překračují často možnosti mnohých vojáků je zvládnout. Situace je příznačná střetem mezi nároky na výkon vojáka a rozsahem psychických a fyzických sil pro jejich splnění. Nepřiměřenost je navíc podmíněna jejich jednoznačnou formulací bez možnosti alternativního řešení a vnitřního přijetí. Cíl je jasně formulovaným nárokem na výkon, kdy dochází k rozhodování zda voják chce, je nebo není schopen dané požadavky a nároky zvládnout či nikoliv. V tomto případě se může jednat o úkoly vyžadující pracovní zatížení bez možnosti přiměřeného odpočinku, narušení spánkového režimu, činnost v nepříznivých povětrnostních podmínkách nebo složitém terénu, vynakládání mimořádného volního úsilí v útočné nebo obranné operaci apod.

Problémové situace multifaktorálního charakteru: V procesu výcvikových a bojových činností působí řada různorodých a často protichůdných činitelů. S mnohými se již setkáváme v procesu rozhodování jakožto výchozího článku a samostatné fáze procesu řízení od které se odvíjí další etapy a kvalita velení při dosahování stanovených cílů. Rozhodováním se rozumí cílevědomá a soustavná aktivita subjektu (jednotlivce, skupiny, instituce) umožňující vybrat z množiny možných jednání to, které z hlediska cíle a prostředků k jejich dosažení považuje za optimální. Rozhodování resp. konkrétní jeho metoda závisí na mnoha činitelích, hlavně na významu a čase, který je k dispozici, na ovládnutí exaktních postupů, či volbě empiricko-intuitivních metod, na schopnostech a zkušenostech subjektu rozhodování a pod. Tak jako ve většině výcvikových a bojových situací se projevuje řada rozporů a konfliktů, tak i v rozhodovacích procesech se v různé míře promítá rozporuplnost a protikladnost mezi různými tendencemi k činnosti a rozhodování, kterou z nich zvolit, která se jeví v daných podmínkách efektivní, a to jak z hlediska výsledků příznivého, tak i někdy méně příznivého (volbou menšího zla). Rozhodovací proces tak v sobě zahrnuje již mnohé stresogenní faktory vyvolávající u vojáků nadměrnou psychickou zátěž, ztěžující pak

proces realizace přijatých rozhodnutí. I když cílová činnost je realizovatelná, ve výcviku existují vždy takové prvky (i záměrně navozené), aby docházelo ke střetu mezi stresory ztěžujícími činnost a schopnosti vojáků odolávat jejich negativním vlivům. Voják ve výcviku se střetne se ztíženými podmínkami, které souvisí se zbraněmi a bojovou technikou, jejím řízením a ovládním, pobytem a pohybem v různém terénu a rozličných podmínkách ovzduší apod. Pro umocnění emočního prožitku je často reálný výcvik doplněn imitací bojové situace blízké skutečnosti (bojové vřavy, jaderného či bakteriologického zásahu, následků bojové činnosti a pod). Ve výcviku je přikládán důležitý význam faktorům neobvyklosti, neočekávanosti a ohrožení. Jedná se o případy, kdy jako rušivý faktor působí nejrůznější a nepředvídané nebo neočekávané změny situace. Ve výcviku lze jich dosáhnout např. simulováním nenadálých závad či poruch na zbraních a bojové technice, rychlým střídáním údajů o situaci, nedostatečnou či neúplnou informovaností, vytvářením nepřehledných situací, vyhlášením poplachu a vyvezení vojsk v neočekávané době do neznámého terénu a zahájení neobvyklé operace apod. Ve výcviku je nutno procvičovat i ty situace, jichž se daný voják bojí či děsí. Patří sem např. provádění ostrých střelb, házení ostrých granátů, kladení ostrých min a odminovávání, potápění pod vodou při ženijních pracích, brodění tanků pod vodou, přejíždění vojáků tanky a bojovými vozidly na speciálně vybudovaných okopech, překonávání různých terénních překážek (strmé skalní stěny, dravé řeky, skoky do velkých hloubek apod). Začlenění některých výše uvedených výcvikových prvků do vymezených zátěžových situací umožňuje v jejich rámci postihnout přítomnost psychické zátěže co do její závažnosti pro vojáky i vliv této zátěže co do jejich důsledků na prožívání a reagování vojáků.

2. Psychická zátěž vojáků a možnosti jejího zvládnutí

Psychickou zátěž vojáka lze chápat jako proces, který je výsledkem vzniklého nesouladu mezi podmínkami vnějšího prostředí a psychofyziologickým stavem organismu, mající charakter ohrožení. Tato psychická zátěž je zpravidla uváděna v souvislosti s psychickým stresem, jehož podstatou je stav ohrožení, vznikající v důsledku přetížení či selhání psychologických a fyziologických adaptačních mechanismů. V tomto směru mohou existovat značné individuální rozdíly, jak co do selhání s různými důsledky pro jedince, tak i co do vyrovnání se s psychickou zátěží a rychlosti návratu psychofyziologických mechanismů k původnímu stavu. Jedná se zejména o vztah osobnosti ke konkrétnímu zátěžovému faktoru, o význam, jenž mu voják přisuzuje, včetně zhodnocení možnosti jeho zvládnutí. U emocionálně labilnějších jedinců, kteří zátěžové situace prožívají intenzivněji je návrat do původního stavu časově náročnější a je často provázen psychickými stavy, které negativně ovlivňují jejich chování. Je rovněž nutno vzít v úvahu, že v řadě případů psychické potence rozvíjené u vojáků předchozím životem neodpovídá náročným požadavkům výcviku. Proto je nezbytné racionalizovat výcvik k zvýšení psychické odolnosti vojáka, zejména

dobře promyšlenou a koncipovanou psychologickou přípravou. Které kompenzační (či obranné) mechanismy lze považovat za podstatné, svým způsobem ve výcviku vojáků za specifické, které vedle adaptačního vyrovnání se s těžkostmi, zabezpečující i psychickou a osobnostní vyrovnanost. (Kostík, C., 1989, Timko, J., 1986)

Útok: děje se to takovými formami aktivního řešení zátěže, jako je přímý útok na zdroj ohrožení nebo aktivní boj s ním. Adaptační strategie útočné reakce při střetu se zátěžovým faktorem, protivníkem apod., vede k jeho vytlačení a vyhnání (popř. i likvidaci) ze zóny představující pro jedince nějaké nebezpečí. Emočním projevem tendence k útoku je zlost, hněv a rozhořčení. Tyto stavy vyvolané určitou zátěžovou situací navozují vnitřní neklid a napětí, které jedinec prožívá jako tendenci k vybití aktivačního náboje útokem na to, co způsobilo jeho těžkosti. Dosáhne-li útok násilné, nepřátelské povahy, vzniká agrese. Mechanismus agrese vzniká, překročí-li situační ohrožení subjektivně prožívanou únosnou hranici, přičemž její překonání je řešeno značnou impulzivní reakcí, která je zaměřena na násilné zlikvidování zdroje nebezpečí. Rozdíl mezi útokem a agresí spočívá právě ve značném prožívání zlosti, nadhračním vzednutí aktivační hladiny a velmi násilné povaze výstupní reakce. Útok představuje aktivní řešení zátěžové situace, agrese je již kompenzačním řešením nadhrační zátěže, která je subjektivně prožívána jako ohrožení. Útok a agrese většinou působí současně, vzájemně se prolínají a doplňují a proto je dosti obtížné jejich působení od sebe odlišit.

Obrana představuje protipól útočného typu vyrovnávání se s různými zátěžovými situacemi. Mechanismus obrany vzniká, je-li situační zátěž takového rázu, že lze vyvodit reálný předpoklad ji odolat. Adaptační strategie obranné reakce při střetu se zátěžovým faktorem, protivníkem a pod., vede k odrazení jeho tlaku nebo útoku a uhájení vlastních pozic. Obrana velmi často přechází v útok, resp. obrana a útok se mohou střídat v závislosti na úspěších či neúspěších vzájemného střetnutí. Nelze-li však situační zátěži odolat přechází obrana v únik. Děje se to takovými formami aktivního řešení zátěže, jako je ústup či útěk z dosahu ohrožení. Adaptační strategie únikové reakce při střetu se zátěžovým faktorem, protivníkem apod. vede jedince ke vzdálení se ze zóny nebezpečí. V emočním projevu tendence k úniku narůstají stavy strachu a úzkosti, které při značném aktivačním nabuzení vyúsťují až do příslušných únikových vzorců chování. Rozdíl mezi obranou a únikem spočívá v charakteru aktivní reakce (tendence odolat nebo tendence vzdát se) a ve stupni prožívání strachu z působícího nebezpečí. Někdy není možný útok, nemusí jít ale ani o obranu. Může jít o podrobení se, účelové přizpůsobení se situaci, o rezistenci, rezignaci, o podlehnutí situační zátěži a oddání se zcela osudu. Ve výcviku však vystupuje do popředí požadavek, aby obranné mechanismy, především aktivní formy řešení zátěže útokem, obranou či únikem se staly projevem skutečného zvládnutí zátěžové situace. Jde o to osvojit si nejen různé mechanismy řešení psychické zátěže, ale jejich uplatňování ve vhodných situacích, naučit se rozlišovat, kdy jsou na místě a kdy nikoli, správně diferencovat situace. Předpokládá to, že při rozhodování a realizaci bude kromě osvojených zkušeností také využito racionálních úvah

a odborných psychologických doporučení. Psychologická služba poskytuje řadu cenných doporučení a konkrétních metod, jak zvyšovat a zkvalitňovat míru odolnosti vojáků vůči zátěžovým situacím různého typu. Psychologická příprava pomáhá utvářet psychické regulační mechanismy umožňující aktivní, adekvátní a úspěšné chování a jednání při výkonu profesních povinností a bojových úkolů a k eliminaci nebo zmírnění nežádoucích psychických jevů, vznikajících v důsledku nepřiměřeného působení zátěžových situací.

3. Strach z ohrožení života jako hlavní stresor.

Bojová situace vyvolává, zejména zpočátku, u vojáků strach z ohrožení vlastního života, se kterým se i v nejnáročnějších podmínkách mírového výcviku neselekali. Není proto divu, že tomuto tlaku a svým prožitkům natolik podlehnou, že v boji selžou, s negativním dopadem na psychiku i somatiku a různými reakcemi od neschopnosti konat (ztrnutí, ochrnutí) až po chování panické. De facto, vyvolat paniku u nepřítele je i jedním z podstatných cílů každé vojenské operace. (Břicháček, V., 1978, Maryška, V., 1958, Mikšik, O., 1964, Wojnar, I., 1943, Zelený, A., 1973) Existuje řada způsobů jak se vyrovnávat s nebezpečím vlastního ohrožení, z nichž za nejpodstatnější je považována aktivní činnost. Zkušenosti z předchozích válek dokazují, že v napjatém očekávání boje, kdy vojáci jsou připraveni a čekají jen na stanovený signál k zahájení bojové činnosti, strach u nich kulminuje. Se zahájením útoku tento strach v převážné většině mizí. Je to dáno tím, že je-li psychika zaměstnaná výkonem nějaké činnosti, odpoutává člověk zaměřenost na sebe, osvobozuje ho to od trýznivých prožitků dané situace. Činnost umožňuje „zapomenout“ na nebezpečí, nevnímat je, cele se jí upoutat. Problematika vlivů nebezpečných situací na člověka je však daleko složitější, člověk reaguje strachově nejen v situacích, které se bezprostředně nabízejí jeho smyslu, nýbrž i v situacích „pomyslně nebezpečných“, tzn. v situacích, o nichž se domnívá, že pro něho jsou nebezpečné. Tyto situace jsou ve svých účincích dokonce pro něho zhoubnější než přímo vnímané nebezpečí. Prokazují to opět zkušenosti z předchozích válek, kdy mnozí její účastníci z řad velitelů vypovídali ve svých pamětech, že i když strach je stálým společníkem vojáka, není jeho nepřítelem, nýbrž užitečným regulátorem chování a a často i příčinou vítězství, pokud člověk bojující o svůj život ví, z které strany mu hrozí nebezpečí. Nejhorší je neznámost a nevědomost. Vyvolává obrazotvornost, která fantazijně zkresluje situaci a podlamuje morálku. Strach by i v soudobém boji hrál svou úlohu u každého jedince. Zkušenosti z minulých válek světových i válek nedávných lokálních, ukazují, že jeho hloubka bývá velmi rozdílná a kolísavá. Hloubku prožitku strachu lze přímo posuzovat a částečně i „měřit“ z vnějšího chování, vzezření a činnosti daného vojáka. Strachový afekt se navenek projevuje celou řadou typických symptomů, jejichž druh, početnost a hloubka signalizuje sílu strachového afektu. Mezi průvodní jevy (symptomy) strachu patří: Organové projevy a pocity, související se zvýšenou excitací činnosti vegetativní nervové soustavy: např. prudké bušení srdce, žaludeční potíže, celkové

rozechvění, třesy, studený zimniční pot, pocit ztrnulosti, ztráta ovládnutí stolice, pomočování se apod. Změny psychické činnosti související s celkovým soustředěním se vojáka na podněty vyvolávající strachové afekty: Vnímání je zúženo a zkresleno tak, že např. sebemenší hluk signalizuje blízkost nepřítele, každá střela míří na ustrašeného jedince, který si navíc připadá velmi osamělý atd. Myšlení je chaotické a překotné, je snížena schopnost logického uvažování, situace se zdá bezvýchodná, reakce jsou neuvážené, zbrklé anebo velmi pomalé, vysoká citová vzrušenost nebo otupělost, pocity nejistoty, snížení vlastního sebevědomí, uzavírání se do sebe atd. Změny reakcí na vnější podněty, souvisí bezprostředně s předchozími jevy a jsou často jejich vnějším vyjádřením. Před bojem lze u vojáka se silným strachovým prožitkem pozorovat větší nedůtklivost a nevrlost, anebo naopak snahu o „černý humor“, který jinými může být přijímán z nelibosti. Nervozní pohyby při přípravě zbraně, neklidné popocházení a sledování času apod. V průběhu boje pak snaha shlukovat se do „houfu“, přimykání se k pancíři tanku, i když by měl jednat jinak, neuvážená střelba, aniž vidí zcela jasně cíl, snaha vyhnout se boji doprovodem i lehce raněného spolubojovníka, ev. i sebezraněním. Nejtěžší strachový stav se projevuje panickým útekem či stuporem. Zkušenosti z válek nás sice poučují o vlivu strachu na činnost vojáka, současně však dokládají, že není všeurčujícím činitelem, ani neovladatelnou silou v člověku.

4. Bojová psychická traumata a jejich profylaxe

V této kapitole jsou prezentovány zkušenosti především armády USA jak z II. svět války, tak i válek lokálních, které byly vedeny v Koreji a ve Vietnamu a dále některé izraelské zkušenosti z arabsko-izraelské války. (Copeland, N., 1951, Maryška, V. 1958, Mikšík, O. 1964, Podlena, V., 1991: z voj. pramenů zahr. armád, zejména US Army):

Hlavní stresogenní faktory v bojové situaci v průběhu války:

- pocit ohrožení života
- pocit odpovědnosti za splnění úkolu
- nedostatečnost a nespolehlivost informací
- časový deficit při přijímání rozhodnutí a plnění úkolů
- rozpor mezi profesionálními návyky a požadavky podmínek bojové činnosti
- psychologická nepřipravenost ke splnění konkrétního úkolu
- nedůvěra ve spolehlivost zbraně
- absence důvěry k veliteli
- účinky izolace, pocit osamocení aj.

Charakter bojových psychických traumat: (4 skup. psych. poruch)

1. Poruchy psychiky, jejichž hlavním symptomem je patologický strach. Typické klinické příznaky: bušení srdce, studený pot, sucho v ústech, třes končetin, příp. celého těla, samovolné močení, koktání, ztráta řeči aj. Též mobilita: útek od zdroje strachu, či rigidita, mrtvolná barva a vzhled, nemožnost navázání kontaktu. Skrytá forma strachu, tzv. horečná pasivita: nesmyslná činnost

vedoucí k nesplnění úkolu (štábní „aktivita“). Strach se šíří jako řetězová reakce=panika.

2. Snaha vojáků „vymazat“ bojové epizody z paměti. Důsledek: různé kázeňské přestupky a narkománie.
3. Poruchy způsobené únavou a spojené s dlouhodobým vedením bojové činnosti.
4. Poruchy způsobené reálnou či domnělou ztrátou velení vojskům.

Bojová psychická traumata podle stupně závažnosti:

- a) Lehčí st.: podrážděnost, nervozita, uzavřenost, ztráta chuti k jídlu, bolesti hlavy a pod.
- b) Střední st.: hysterická reakce, agresivita, dočasná ztráta paměti, deprese, zvýšená citlivost na zvuk, patologický strach přecházející v paniku, ztráta schopnosti vnímat realitu a pod.
- c) Těžký st.: ztráta sluchu, zraku, řeči a koordinace pohybů, psychomotorické poruchy, rigidita a pod.

Bojový šok: jednoduchá emocionální reakce, ke které dochází po několika hodinách či dnech intenzivní činnosti.

Tři etapy:

1. trvá několik hodin či dní a je charakterizován pocitem strachu, deprese a pod.
2. trvá několik dní až týdnů a je charakterizován projevy neurotických symptomů
3. představuje chronické stadium a projevuje se chronickou psychickou dekompenzací.

Proces uzdravování je zdoluhavý a ne vždy úspěšný, jak o tom svědčí nejnovější údaje ruských vojáků, účastníků čečenské války. Dle válečné zpravodajky ČTK, A. Malachovské, velmi mnoho účastníků tohoto střetu po svém návratu domů trpí tzv. „čečenským syndromem“. Projevuje se např. strachem z okolí, z trávy, v níž může být nastražena mina, ze snědých mužů s tmavými vlasy, z každého praskavého zvuku, které potom vede k neadekvátním reakcím. Trpí chorobnými představami, nemohou spát, neustále vyprávějí o válce a jsou posedlí potřebou pomsty. Tyto pocity se se snaží potlačit vodkou, ta však tyto symptomy ještě posiluje. Mnozí se nedokážou přiměřeně zařadit do civilního života, řada z nich se duševně hroučí. Podle téže dopisovatelky, ruský ombudsman pro lidská práva Oleg Mironov navrhl, aby se narušenou psychikou čečenských veteránů začali odborníci zabývat na základě vládního programu.

Závislost stupně bojeschopnosti na délce spánku:

Bez spánku: uchovává se schopnost plnit bojové úkoly po dobu tří dnů. Čtvrtý den nejsou vojáci schopni bojovat.

1, 5 hod. spánku za noc: po dobu šesti dnů se udržuje bojeschopnost vojáků. Po sedmi dnech je polovina z nich neschopna bojové činnosti.

3 hod. spánku za noc: Asi 91% vojáků si zachovává svoji bojeschopnost více než devět dní.

**Rozsah první psychologické pomoci na bojišti podle stupně psychické zá-
těže:**

Typ psychické reakce (reakce „normální“)

Symptomy: třes, svalové křeče, pocení, žaludeční nevolnost, zrychlené dýchání, bušení srdce, úzkost, neklid apod.

Doporučuje se: individuální psychologická pomoc, zdůrazňování kladných situačních motivů, udržování kontaktu

Nedoporučuje se: Fixace nadbytečné pozornosti danému stavu, zdůrazňování závažnosti stavu, výsměch, lhostejnost.

Typ psychické reakce s převahou tělesných prvků:

Symptomy: žaludeční potíže, dávení, potíže s dechem, záchvaty pocitu horka či chladu, znečitlivění nebo palčivé bolesti různých částí těla, funkční paralýzy apod.

Doporučuje se: projevit osobní zainteresovanost, navrhnout vykonávat jednoduchou nenáročnou práci, vytvořit podmínky při odsunu na ošetřovnu, zdržet se projevů jiných pocitů.

Nedoporučuje se: vysvětlovat nemocnému, že se s ním nic vážného nestalo, nadávat mu či posmívat se, obracet pozornost nemocného k jeho stavu

Typ psychické reakce: snížená aktivita, deprese

Symptomy: polohová rigidita (stání nebo sezení), nemluvnost, nezúčastněný výraz obličeje

Doporučuje se: citlivé navázání kontaktu, projev účasti a solidarity, uložení jednoduché rutinní práce, zabezpečení teplého pití, jídla, příp. cigaret

Nedoporučuje se: projevy přehnaného soucitu, podávání sedativ (s výjimkou extrémních případů)

Typ psychické reakce: hyperaktivita

Symptomy: vyhledávání sporů, zrychlená řeč, vykonávání nepotřebné práce, těkavý přístup k práci, rychlá změna činnosti, nekonečné vnučování rad ostatním

Doporučuje se: nechat vymluvit, přinutit k fyzické práci, navrhnout vypít něco teplého nebo si zakouřit, neprojevovat jiné pocity, průběžně kontrolovat

Nedoporučuje se: nezdůrazňovat momentální stav nemocného, hádat se s ním, podávat sedativa

Typ psychické reakce: individuální panika

Symptomy: nepředložené pokusy zběhnout, nekontrolovatelný pláč, pobíhání v kruhu a pod.

Doporučuje se: laskavá tvrdost, nucení k pití a jídlu, nabídnutí cigarety, v případě nezbytnosti izolace, projev účasti

Nedoporučuje se: tvrdé zacházení při izolaci, polévání vodou, podávání sedativ (s výjimkou extrémních případů)

Včasná identifikace vojáků s počínajícími příznaky psychických traumat:

Základní kritéria pro nutnost evakuace z bojiště:

- neschopnost plnit funkční povinnosti
- neadekvátní hodnocení stupně ohrožení a nebezpečí
- demoralizující vliv na vojenský kolektiv
- ohrožení bezpečnosti jiných vojáků

Profylaxe bojových psychických traumat:

- objasnění podstaty stresových situací a výchova k odpovědnosti každého vojáka za svoji osobnost

- individuální a skupinová profylaxe: relaxace, autoregulace, meditace, psychologický trénink, analýza stresu apod.
- Fyzická příprava ovlivňující funkce tělesných orgánů, které nejvíce podléhají účinkům psychogenních faktorů: povzbuzení srdeční činnosti a plicní ventilace, snížení tlaku apod.

Některé zkušenosti z arabsko–izraelské války: Tato válka znovu prokázala, že čím vyšší je intenzita bojů, měřena počtem fyzických ztrát (počet raněných a padlých), tím větší byl počet ztrát „psychiatrických“. V arabsko izraelské válce 1973 (zaútočili Arabové), byly psychiatrické ztráty ku fyzickým = 30: 100. V libanonské válce 1982 psychiatrické ztráty ku fyzickým = 23: 100. (Tyto poznatky byly již známy US army z II. svět. války. Středomořské a tichomořské válčiště (1942–45) 36: 100. Evropské válčiště 20: 10 psychiatrických ztrát ku fyzickým). Záleží to na jednotlivých bitvách. Poměr se pohybuje od 0 do téměř 1: 1.

Intenzita bojového zatížení (faktory):

- připravenost (rozmístění protivníka, úkol, falešné poplachy, výcvik a pod.)
- typ boje (dělostřelectvo, vzdušný úder, přepad, rukojmí, minová pole apod.)
- zabezpečení (taktické, týlové, materiální a pod.) – odpor protivníka (silný, přiměřený, slabý)
- důvěra velitele ve vyšší stupeň velení (neopodstatněný tlak, určitý tlak, přiměřená podpora a pod.)

Kromě intezity boje a bojového zatížení působily na výskyt a změnu ve výskytu psychiatrických ztrát v izraelské armádě i osobní faktory a činitele uvnitř jednotky.

Specifické psychické a fyzické zatížení (stresory):

- překvapení a šok z počátečního arabského útoku (1973)
- při protiútku intenzivní nepřímá palba z egyptské strany (přes Suez)

Libanonská válka:

- v městských oblastech palba ze strany civilistů včetně žen a dětí
- v horách výstup na hřebeny pod palbou

Pravděpodobnější výskyt psychiatrických poruch se projevoval u méně inteligentnějších a méně motivovaných. Méně náchylní k psychiatrickému zhroucení (situační a osobnostní proměnné): –mladší věk, –méně ženatých, bezdětných, – vyšší inteligence, –hlubší motivace pro vojenskou službu. (Neexistovaly žádné rozdíly ve vzdělání nebo tělesné zdatnosti).

Průzkum morálky byl proveden v roce 1981 u 1. 200 vojáků a prokázal, že morálka je založena na následujících komponentech:

- víra ve velitele roty
- důvěra ve vlastní vojenské zkušenosti
- ztotožnění se s vedením války
- důvěra ve vlastní zbraně a v sebe
- bojová připravenost kamarádů
- soudržnost jednotky
- kvalita vztahů s velitelem

Zvláštní význam je přikládán osobnosti velitele. Ukázalo se že i když klesá víra v zákonnost války (k čemuž došlo u vojáků bojujících v Libanonu), celková

morálka může zůstat vysoká, pokud vojáci nepřestanou věřit svému veliteli.

Víra ve velitele závisí na:

- jeho odborné způsobilosti a řídicích schopnostech,
- dodržování postupů při rozvíjení k boji,
- jeho dřívějších bojových zkušenostech,
- osobním příkladem,
- důvěryhodnosti a úrovni péče o vojáky.

Péče o psychiatricky postižené v Izraelské armádě: Až do roku 1973 neměla Izraelská armáda žádné formální zkušenosti s psychiatrickými poruchami spojenými s bojem, jejich sledování a prevenci. Všichni postižení byli odsunuti do týlu, nikdo se do války nevrátil. Hodně z nich byla poškozena trvale. Izraelská armáda proto přijala americkou směrnici pro léčbu. Ta byla vyvinuta již v I. svět. válce a znovu úspěšně aplikována a zdokonalena ve II. svět. válce a ve válce v Koreji a ve Vietnamu. Její organizace spočívá v malé několika členné skupině, v nichž je 1 psychiatr, 1–2 psychologové, 2–3 sociální pracovníci. Působí 2–5 km od fronty začlenění do zdravotnických praporů. Za použití této péče se do 72 hod. vrací do bojové služby cca 60% případů. Pouze 40% je léčeno v hlubším týlu. V některých případech je návrat až 90%. V krátkodobé léčbě je využíváno různých zejména psychologických technik v rámci krátkodobé psychoterapie. Za nezbytné se považuje rovněž příležitost k obšírnému svěřování se vojáky se svými bojovými zkušenostmi a fyzické znovuzotavení: voda, jídlo, spánek. V souvislosti s výše uvedeným „čečenským syndromem“ je v naší armádě, která se již účastnila a účastní několika lokálních válečných střetů diskutována otázka tzv. „syndromu perského zálivu“ a „balkánského syndromu“. Oba tyto syndromy souvisí s toxicitou prostředí, ve kterém se naši vojáci nacházeli. V obou případech šlo o tzv. rakovinotvorné látky, které v prvním případě pocházely z hořících ropných produktů a v balkánském případě, ze střel, které byly nasyceny ochuzeným uranem. Tyto syndromy byly v souvislosti s ojedinělými onemocněními některých účastníků těchto bojových akcí široce medializovány jak tiskem, tak i v televizních diskusích. Odborné expertizy nic však v tomto směru exaktně neprokázaly. Dílčí psychotraumatizující zkušenosti mají již i někteří naši vojáci sloužící v zahraničí, kteří se dostali do vážného ohrožení života. Z nich vybíráme: např. důstojník, který byl Srby zajat a připoután na místo, kde se předpokládaly nálety letectva NATO, byl tedy použit jako tzv. „živý štít“. Tento důstojník z brigády rychlého nasazení uvádí, že tato zkušenost změnila jeho žebříček životních hodnot. Na prvé místo klade zdraví a svoji rodinu, s dodatkem, že nežije jen pro armádu, i když se pro odchod z ní dosud nerozhodl. Jiný osud potkal důstojníka, který jako člen Pozorovací komise OSN se dostal do zajetí gruzinských ozbrojených separatistů a vojenskou lstí se mu podařilo uprchnout do kukuřičného pole, odkud si mobilem přivolal pomoc. I on přiznává, že tato životní zkušenost ho přivedla k jinému nazírání na život. Uvádí, že z počátku se budil několikrát za noc ze spánku a byl stále ve střehu. Nyní je již zcela v pořádku, začíná si však vážit maličností, které dříve opomíjel. Je však rozhodnut se do mise mezinárodních pozorovatelů znovu vrátit. Dodává, že sice

není fanatický riskér, ale kdyby to vzdal, jeho zahraniční kolegové kteří s ním v dané misi slouží a se kterými byl také zajat, by si museli před ním odplivnout.

5. Aktuální zkušenosti AČR v situacích nevojenského ohrožení

Armáda České republiky se aktuálně dostává do situací tzv. nevojenského ohrožení. Tímto termínem se označuje rozsáhlá oblast krizových situací, kde jsou vojenské jednotky nasazeny převážně za účelem pomoci při záchraně lidských životů, majetku a pacifikace ohnisek ozbrojených konfliktů. V stručném vymezení jedná se např. o pomoc při živelných pohromách, ekologických katastrofách, průmyslových haváriích a pod. V souvislosti se začleněním naší armády do NATO je to též účast našich vojáků v jednotkách této aliance všude tam, kde dochází k ohrožení stability a míru v důsledku neřešených národnostních, etnických, náboženských i ekonomických problémů, které přerůstají v ohniska občanských válek, jak je tomu nyní zejména na Balkáně. Je to problém nejen aktuální, ale i natolik vážný, že je začleněn v nové Strategické koncepci Severoatlantické aliance. Tato koncepce vychází z prognózy, že v současné době není pravděpodobná existence bezprostředního ohrožení vnější vojenskou válkou velké intezity (globální), ale existuje značné a pestré množství mimovojenských ohrožení (nevojenských), jejichž příčinou mohou být, a také již jsou národnostní a separatistické konflikty, spory o hranice území, rozpad států, nedodržování lidských práv, přírodní (živelní) katastrofy a jiné mimořádné situace. To vše vyvolává spory, napětí a krize vznikající v důsledku tzv. nevojenského ohrožení, které však mohou způsobit vnitřní lokální konflikty a občanské války a tím i nestabilitu evropských regionů. V nové Strategické koncepci NATO byl zaveden pojem krizové reakce a z toho vyplývající činnosti zvládání krizi ve třech variantách vojenských operací: (Leczykiewicz, T., 2001)

1. Obranná krizová operace: reakce na krize, které vytvářejí, ohrožení formou agrese na území jednoho nebo více členských států NATO. Taková situace může nastat ve strategickém prostředí členských států NATO, jestliže dojde k porušení dohod a smluv o odzbrojení nebo ke shromažďování cizích vojsk u hranic některého členského státu.

2. Intervenční ev. preventivní krizová operace: reakce na situace, které sice nepředstavují hrozbu bezprostřední agrese proti území aliance, ale vytvářejí potenciální ohrožení bezpečnosti jejich členů nebo také hrozí přerůstáním do rozsáhlejší a delší regionální krize (konfliktu). Příkladem takové krize je bálkánský konflikt. Na rozdíl od krizové operace není angažování sil pro členy aliance povinné a rozhodnutí přijímají jednotlivé členské státy samy.

3. Operace na podporu míru: poskytování pomoci (podpora) mírového úsilí jiných mezinárodních organizací, zvláště OSN a OBSE formou podpůrných krizových operací, mírových operací a humanitárních akcí

Připravenost mnohonárodnostních útvarů NATO upevňovat bezpečnost a stabilitu, udržovat mír a nedopustit válku, znamená, že Aliance bude čelit konfliktům v jejich časně fázi nebo reagovat ve shodě s mezinárodním právem, a to včetně okamžité krizové reakce.

Nově se rovněž připravuje evropský obranný projekt, formou vytvoření sil rychlého nasazení zemí Evropské unie. Informoval o tom generální tajemník NATO G. Robertson při své letošní návštěvě (2001) České republiky. Cílem, který si EU stanovila je do roku 2003 vytvořit takové mobilní síly, které jsou schopny ve velmi krátké době rozmístit na ohroženém území jednotky v počtu 50–60 tisíc vojáků a to na dobu nejméně jednoho roku. Záměr Unie je připravit se na operace, jichž by se Aliance jako celek neúčastnila.

Armáda České republiky se připravuje k použití v širokém spektru činnosti, od operací k obraně území státu a zemí Aliance až po využití při eliminaci nevojenských ohrožení bezpečnosti státu. Kromě úkolů AČR, které vyplývají z aliančních strategických dokumentů NATO je její využití zakotveno ve vojenskopolitických dokumentech a zákonech České republiky: (Němeček, V., 2001)

- buduje a připravuje síly a prostředky vojenských záchranných útvarů a další dostupné mírově rozvinuté síly k záchraně civilního obyvatelstva před nebezpečím, které ohrožuje životy, zdraví nebo značné majetkové hodnoty
- podle rozsahu úkolů výběrově doplňuje, slaďuje a nasazuje specializované jednotky a útvary druhů služeb k pomoci při přírodních katastrofách a haváriích
- podílí se na eliminaci nevojenských ohrožení
- výběrově připravuje část mírově rozvinutých sil územní obrany pozemních a vzdušných sil k posílení Policie ČR a složek záchranných sborů k podílu na eliminaci nevojenských ohrožení bezpečnosti státu (ochrana vnitřní bezpečnosti a veřejného pořádku, průzkum, střežení a uzávěry prostorů při živelních katastrofách a haváriích značného rozsahu a při protiteroristických akcích, uzávěry státní hranice v souvislosti s masivní a násilnou migrací a pod.)

Náročné úkoly naší armády uvnitř i vně našeho státu stále více prokazují náročnost, co nejdříve armádu profesionalizovat a mužné majitele „modrých knížek“ ponechat u rodinných krbů.

SOUHRN:

Podmínky vojenské činnosti kladou značné nároky na vypětí psychických a fyzických sil. Ve výcviku je příkládán důležitý význam faktorům neobvyklosti, neočekávanosti a ohrožení. Existuje řada způsobů, jak se vyrovnávat s nebezpečím vlastního ohrožení, z nichž za nejpodstatnější je považována aktivní činnost. Na základě zkušeností některých zahraničních armád jsou v článku uvedeny mnohá psychická traumata, která se u vojáků vyskytují v bojových situacích s možnostmi jejich profylaxe. V závěru článku jsou uvedeny některé aktuální zkušenosti AČR z krizových situací tzv. nevojenského ohrožení.

LITERATURA:

1. Břicháček, V. (1978): Metodologické předpoklady studia psychických zátěží v soudobé společnosti, Čsl. psychologie č. 5 (s. 437–447)

2. Copeland, N. (1951): *Psychology and the Soldier*, Harisburg, rus. překlad „Psychologija i sol-dat“, Moskva, 1960
3. Drašar, P. (1989): *Některé psychologické a teoretické aspekty situace přežití*, Silůvky: Sokol
4. Čáp, J., Dytrych, Z. (1968): *Utváření osobnosti v náročných životních situacích*, SNP, Praha
5. Gojda, J. (1959): *Válka, jaká neměla obdoby*, Vojenství 6., Pha
6. Jirkovský, P. (1991): *Psychologická příprava na boj*, Magnet-Press, Praha
7. Kostík, C. (1989): *Psychická regulace chování v boji*, Naše Vojsko, Praha
8. Leczykiewicz, T. (2001): *Nové požadavky na oblast přípravy důstojníků pozemního vojska na provádění úkolů podle mandátu pro operace krizových situací*, in *Sborník VVŠ PV, Vyškov*, str. 49–57
9. Maryška, V. (1958): *Vliv soudobé válečné techniky na psychiku vojáka*, Lidová armáda, Praha
10. Mikšík, O. (1964): *Vojenská psychologie*, Naše Vojsko, Praha
11. Mikšík, O. (1969): *Člověk a svízelná situace*, Naše Vojsko, Praha
12. Mikšík, O. (1975): *Posuzování struktury a dynamiky aktuálních psychických stavů*, Zpráva VÚPs č. 36, Praha
14. Němeček, V. (2001): *Některé aspekty použití AČR při nevojenských ohroženích*, in. *Sborník VVŠ PZ, Vyškov* str. 69–76
14. Piffil, O. a kol. (1991): *Vybrané kapitoly z vojenské psychologie a pedagogiky*, SCR FMO, Praha
15. Podlena, V. (1991): *Zahraniční armády*, Ed. řada Studijní materiály, VA, Brno
16. Purkrábek, M. (Ed.) (1993): *Slovník vojenského profesionála*, MO ČR, Praha
17. Šulc, J., Dvořák, J., Morávek, M. (1984): *Člověk na pokraji svých sil*, Avicenum, Praha 16.
- Timko, J. (1986): *Voják v psychické zátěži*, Naše vojsko, Praha
18. Wojnar, I. (1943): *Kilka myśli o odwrocie, Bellona*, In *Lidová armáda*, 6)1958
19. Zelený, A. (1973): *Hodnocení zátěže podle přímých a nespecifických reakcí*, In *Sborník referátů ze semináře o zátěži*, ČVKŘ, s. 151–155, Praha
20. *Zprav-54-3* (1969): *Zásady sebezáchovy v týlu nepřítele*, MNO, Praha

SUMMARY:

Military activity conditions put heavy demands on strain of mentality and physical powers. In-training there is attached an important significance to factors of strangeness, unexpectedness and jeopardy. There are many ways, how to cope with danger of personal jeopardy, from which the most essential is personal activity. Based on of experienc foreign armies many psychical traumas that can be found among soldiers in fight situaons possible are presented at this paper. Experiente resulting from army participation on handling non-war situations (catastrophes, terroristic attack, local conflict) pacification are also mentioned.

